

Masaryk és a magyarok

Hajlamosak voltunk és még — részben — vagyunk a történelmi Magyarország felbomlásának okait szinte csupán a magyar és osztrák történészek művei, valamint a korszak vezető államférfiainak memoárjai alapján megítélni. Neves történészeink egy része azonban már a hetvenes évek óta túltekingt ezen a szűk szemhatáron és az Osztrák—Magyar Monarchiával foglalkozó könyvtárnyi szakirodalmat felhasználva, nem Budapest-, vagy Bécs-centrikusan fejt ki álláspontját a Habsburg-birodalom bukásáról. Sajnos, még ezek a szerzők sem fordítanak kellő figyelmet a cseh országrészekre, a Palacký és Havlíček utáni cseh politikai és szellemi élet monarchiabeli összefüggéseire, beleértve a cseh—magyar kapcsolatokat. Holott Prága felől nézve a monarchiát, nyilvánvalóan új aspektusok tárulhatnak fel a szemlélő előtt.

Még az olyan jelentős cseh személyiség, mint Tomáš Masaryk neve is alig vetődik fel a monarchiáról szóló magyar művekben, holott nemcsak tudományos tevékenysége imponáló ebben a korszakban, hanem politikai, közéleti fellépésének is nagy visszhangja támadt a Lajtán túl. Hazai történetírásunkban kivételt képez Kovács Endre munkássága, aki történelmi arcképei között Masarykról is megrajzolja a maga portréját. Éppen az ő életrajza adott ösztönzést e tanulmány megírásához, mert Masaryk magyar kapcsolatairól, a magyar történelemtől és a magyarokról vallott nézeteiről sajnálatos módon nem esik szó Kovács Endre egyébként kitűnő arcképvázlatában.

A nagy magyar történelmi szintézis hetedik kötetében már felbukkan Masaryk neve, de csupán az európai radikalizmus századfordulós jelentkezésével összefüggésben történik említés ideológiai munkásságáról. Egyébként T. G. Masaryk „besorolását” a polgári radikálisok közé, rokonítva őt a magyar polgári radikálisokkal — vitathatónak érzem. Sokkal összetettebb egyéniség annál, semmint, hogy egyetlen társadalmi, illetve ideológiai „skatulyába” lehetne őt besorítani. Ezt — úgy látszik — a tanulmányíró is érzi, mert már a következő oldalon arra hivatkozik, hogy Masaryk szigorúan polgári liberálisnak tekintette magát.

Ki volt valójában Tomáš Garrigue Masaryk, polgári radikális, vagy liberális gondolkodó? Milyen helyet foglal el a 19. századvég gondolkodói és a 20. század első harmadának államférfiai között? Milyen utat járt be szülőfalujától, Hodonintól a Hradszinig, az egykori prágai királyi palotáig? És amire legfőképpen válaszolni szeretnék: mit mondhatunk magyarszemszemléletéről és a magyarokhoz fűződő kapcsolatairól?

*

A dél-morvaországi Hodonin volt a szülőföldje, közel a magyar és az osztrák határhoz, a cseh és a szlovák etnikum határvidékén, ahol 1850. március 7-én látta meg a napvilágot. Masaryk indulása a közép-európai kis népek etnikai érintkezési pontjainál — meghatározó jellegű volt egész életére. Maga Masaryk így vall származásáról: „Apám magyar állampolgár volt, köpcsényi születésű (község Pozsonytól délre, V. K.) és így én is magyar állampolgárnak születtem. Ugyan Hodoninban, Morvaország legdélibb részén jöttem a világra, de ez közel van a magyar határhoz. Szüleim nem beszéltek magyarul, de én gyakran pihentem a Balaton tavánál, sok kellemes órát töltöttem ott, többször átutaztam Magyarországon és a szlovák nép érdekében figyelemmel kísértem Magyarország kultúráját, politikáját, és jól beszéltem magyarul.” (T. G. Masaryk: A nemzetiségi kérdés. Bratislava, 1935, 194. l.)

Magyarországi, köpcsényi származása miatt nem egy munkájában szlováknak vallja magát. Nevezetes művében: *A világforradalomban* is szlovák érzelmeit hangsúlyozza. (287. l.) A cseh és a szlovák etnikum közt a morva—szlovák határvidéken Masaryk több egyező nyelvi

és egyéb jelenséggel találkozott, és ezek a tényezők döntően meghatározták a későbbi államférfi és köztársasági elnök véleményét a csehszlovakizmusról. Mint ismeretes: Masaryk is az egységes csehszlovák nemzet álláspontját vallotta, és eme illúziójának alapját az képezte, hogy csupán nyelvjárásbeli különbséget látott a cseh és a szlovák nyelv között.

Masaryk apja egy dél-morvaországi császári uradalom kocsisa, anyja ugyanott uraknál szakácsnőként szolgál. Habár apja a kis Tamást kovácsinasnak adta, egy véletlen folytán — egykori tanítója segítségével — mégis folytathatta tanulmányait. Másodszor is a kegyeibe fogadta a sors, amikor cseh nemzeti érzése miatt eltanácsolták őt a brünni német gimnáziumból. Ekkor is akadt befolyásos pártfogója — egyik tanítványának rendőrtanácsos apja — aki őt Bécsbe vitte, ahol azután 1872-ben leérettségizett. Kuriózumként érdemes megemlíteni, hogy földrajzból Magyarország nemzetiségi és vallási statisztikájából kellett felelnie...

A sokoldalúan tehetséges fiatalember a németen kívül megtanult franciául, angolul, oroszul és lengyelül, nagyszerűen rajzolt, és a zenében is képezte magát. Különösen irodalmi műveltsége imponáló, de figyelemmel kíséri Viktor Adlerék mozgalmát és alaposan tanulmányozza Marx főművét, *A tőkét*. A filozófia doktora (Plátónról írt műve alapján) magántanári habilitációját is Bécsben nyeri el, majd Lipcsében tölt egy esztendőt. Itt ismerkedik meg egy Amerikába kivándorolt régi hugenotta család lányával, Charlotte Garrigue-val, aki Európába látogatva, Weimarban még Lisztet hallhatta zongorázni, Masaryk — házasságuk után, 1878-ban felesége családi nevét is felvéve — 45 évig élt boldogan az amerikai nővel, akiből rövidesen egy felvilágosult cseh asszony lett, és 1905-ben belépett a szociáldemokrata pártba, tevékeny részt vállalva a nőmozgalom teendőiből. Gyermekük közül a legismertebb: János, a második világháború után a prágai fordulat évéig Csehszlovákia külügyminisztere volt.

A tudós Masaryk 1882-ben elfogadta a prágai cseh egyetem meghívását, hogy elfoglalja annak filozófiai tanszékét. Bírálva korának irracionálisát (filozófiai alaptétele: Jézus és nem Cézár), a cseh filozófiai és politikai gondolkodás nagyjai: Komenský, Palacký és Havlíček felé fordult. Majd a realizmus jegyében és a pozitívizmus eredményeképpen nemzedéktársával (Goll, Gebauer, Hostinský) együtt részt vett abban az eszmei harcban, amely egy romantikus legenda megcáfolását célozta. Masarykék tudományos alapossággal leleplezték az 1820 táján hamisított és a későbbi évtizedekben szinte nemzeti közgondolkodást kialakító ócseh epikai énekek: a Dvůr Králove-i és a Zelená Hora-i kéziratok hamis voltát. Ez a leleplezés 1886-ban Masarykék ellen hangolta a cseh nacionalista közvéleményt. Mindezzel nem törődve, Masaryk, Kramár, Kaizl és mások arra törekedtek, hogy nemzetüket korszerű európai színvonalra emeljék. Masarykról nem alaptalanul hangzottatta egy kortársi visszaemlékezés, hogy „európai kutató, cseh nemzetébresztő”. A fenti nagy hármast 1891-ben bejutott a bécsi birodalmi tanácsba. Ekkor ugyan még a német kultúrához kapcsolódó kötelékei, feltétlen monarchiahűsége, Palacký történetfilozófiájának megvallása („Ha Ausztria nem volna, ki kellene találni”) mérsékeltek Masaryk politikai magatartását, de felszólalásai a delegációkban különösen a szerb-horvát kérdésben figyelmet keltenek a személye iránt. Ennek köszönhető, hogy amikor beutazza Boszniát és Hercegovinát, Kállay Béni kémjei figyelik egész útján.

A cseh belpolitikában tapasztalható ellentétek miatt 1893-ban kivonul a bécsi birodalmi tanácsból és figyelmét néhány fontos tanulmány megírására fordítja, megalapítva Dřtinával és Kaizljal a Naše doba (Korunk) című folyóiratot. Művei: A cseh kérdés, a Jan Hus, a Karel Havlíček-portré valójában egy nagy szellemi híd megépítését szolgálták a huszitizmustól a századfordulóig, mert azt igyekezett bizonyítani, hogy a cseh történelem folyamatosága a humanitásban jelölhető meg, és a cseh nép a humanitás népe. Ő maga pedig ennek a humanista örökségnek a szerves folytatásán munkálkodik nemzete és Európa üdvére. Ez a masaryki koncepció természetesen ugyanúgy elfogadhatatlan és egyoldalúságot tükröz, mint nálunk annak az eszmeiségnek a meghirdetése — még a későbbiek során is — hogy a magyar történelem a független államiság megvédéséért és újravivásáért folytatott szakadatlan harcból áll.

Masaryk — ami a szocializmust illeti — valójában a Webb házaspár és Shaw szocialista nézeteihez állt közel. Ezért leginkább a fabiánusokhoz sorolható. A kilencvenes években tagja

is lett a fabianusok bécsi csoportjának. Ugyanakkor eredetiben, németül olvasta és tanulmányozta Marx és Engels műveit. A marxizmust leegyszerűsítve értelmezte, nem ismerte fel a dialektika jelentőségét, és habár elfogadta az osztályharc elméletét, a történelem kialakításában más tényezőknek is szerepet juttatott. Arra figyelmeztetett, hogy a két alapvető osztály: a burzsoázia és a proletariátus között levő középosztály nem proletarizálódik el marxi értelemben, és szerepe sokkal jelentősebb — mindkét osztály szempontjából — mint azt Marx és Engels feltételezték. Mindent összevéve azonban Masaryk megtanulta a marxizmus klasszikusaitól, hogy — mint 1899-ben írta — „a szociális kérdés nyugtalanságot és elkeseredést, s vágyakozást jelent ezrek és milliók részéről”.

*

Masaryk híre eljutott Budapestre is, ahol a magyar progresszió felfigyelt tevékenységére. „*Poligámia és monogámia*” című tanulmányát a „Nő és a Társadalom” nevű budapesti folyóirat 1908. évi júliusi és szeptemberi számai jelentették meg. Különösen nagy tekintélyt szerzett a magyar fővárosban a polgári értelmiség köreiből antialkoholista tevékenységével és az e téren folytatott tudományos, felvilágosító munkásságával. „*Ethika és alkoholizmus*” című tanulmányát Korányi Emil fordította magyarra. Az egy ív terjedelmű brosúrát Budapesten 1910-ben az Alkoholellenes Egyesületek Országos Ligájának kiadványai sorozatban jelentették meg. Felismerve az alkoholizmus általános társadalmi veszélyességét, Masaryk hangsúlyozta: „Az alkoholizmus a társadalmi és politikai egyenlőség és szabadság ellensége, az alkoholizmus a demokráciával is ellentétes..., mert az egyik oldalon megvalósul a társadalmi és politikai megkötöttség és rabszolgaság, a másikon a mindeneget leigázni vágyó kizsákmányolás.”

Masaryk magyar kiadványai jó ajánlólevelet jelentettek a cseh tudósok egy budapesti útra. A Társadalomtudományi Társaság meghívására 1910-ben érkezett Budapestre, hogy itt a Reform Klub vacsoráján közvetlen eszmecsere folytathasson a magyar radikális értelmiség egy csoportjával. Nem a politikust, az osztrák birodalmi tanács tagját hívták meg, hanem azt a tudóst, aki közreműködött a Dvůr královo-i és a Zelená hora-i kéziratok leleplezésében, kiállt a tudományos kutatás szabadsága mellett és a nacionalista-antiszemita ár ellen úszva bátran vállalta a „zsidóbérenc”-ség vádját a polnai vérvádügy revíziója érdekében írt röpiratával. A fiatal magyar radikálisok azt a prágai egyetemi tanárt köszöntötték, akinek filozófiai és szociológiai munkássága kiváltotta a magyar progresszív értelmiség tiszteletét és elismerését.

Vámbéry Rusztem visszaemlékezve Masaryk budapesti látogatására, egyik tanulmányában Masarykot a magyar Pulszky Ágostonhoz hasonlítja, aki hazánkban úgyszintén Hume, Comte és Spencer filozófiájának az ismertetésével végzett hasznos tevékenységet. Vámbéry Masaryk szociológiájáról írt tanulmányában összehasonlítja tudományos tevékenységét a századforduló Magyarországnak a Társadalomtudományi Társaság körül csoportosuló tagjaival. Véleménye szerint Somló Bódogékat ugyanaz a pozitívizmus és gazdasági materializmus jellemzett, mint a masaryki gondolkört. Vámbérytól tudhatjuk meg, hogy Masaryknak a történelmi materializmusról írt bírálata (*Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus*) hozta közel a magyar polgári radikális fiatalokat a cseh professzorhoz. „Tőle tanultuk meg — írja Vámbéry — hogyan lehet Marxon át Marx fölé emelkedni. Abban az örök küzdelemben, amely az anyag és a gondolat között folyik, Masaryk a gondolat mellé állt... és az egyénnek, mint a gondolat kifejezőjének méltó helyet helyet a társadalomban.”

Vámbéry bármennyire is túlértékeli — Marx rovására — Masaryk tudományos munkásságának jelentőségét, különösen szociológiai tevékenységét, azért ő is megállapítja, hogy Masaryk a szociológia művelői közt nem szerepel mint „rendszeralapító”. Elemzését végül is az az érdekes összehasonlítással zárja, hogy miként Mazzini és Kossuth mindketten a nemzeti eszme európai méretű képviselői — történelmi hivatásuk betetőzését az Egyesült Európai Államokban és a Dunai Konföderációban — tehát nemzetközi (ma így mondhatnánk: szupranacionalista, V. K.) megoldásokban — találták meg. Masaryk is azt vallotta, hogy „az általános

föderalizmus az emberiségnek egyetlen értelmes célja.” (Vámbéry Rusztem: Masaryk szociológiája. Masaryk G. T. élete, működése és hatása. Bratislava, 1930, 59—64. l.)

Vámbéryn kívül Jászi, Károlyi és mások is foglalkoztak — igaz csak utalásszerűen — Masaryk és a korabeli magyar progresszió kapcsolataival, sőt Lukács György is figyelmet szentelt a személyének. Ezekben az utalásokban a cseh és a magyar társadalom közötti összehasonlítás alapján azt a végkövetkeztetést olvashatjuk, hogy Masarykék mögött ott állt az erős gazdasági és politikai pozíciókban levő cseh polgárság, valamint polgári értelmiség, akik magukévá tették az ifjúcsehek nemzeti törekvéseit. Míg Magyarországon Jászi Oszkár és csoportja a magyar polgárság gyengesége következtében nem támaszkodhatott ilyen társadalmi bázisra. Politikai erővé a függetlenségi párt balszárnya, a Károlyi-párt is csak egy vesztes háború után válhatott. Maga Károlyi írja önkritikusan visszaemlékezésében, hogy nekik nem volt meg az a politikai vonaluk és éleslátásuk, amely Masarykot a háború kitörése után külföldre vezette és a cseh nemzeti ellenállás vezetőjévé tette.

Masaryk budapesti útját megelőzően már évek óta kapcsolatot tartott a fiatal szlovák értelmiség Prágában tanuló csoportjával. A szlovák egyetemisták részletesen tájékoztatták őt a magyarországi helyzetről és népük problémáiról. Masarykot szellemi vezérüknek tekintették, megalapították a *Hlas* (Hang) című folyóiratukat, s e lap köré tömörülve, később jelentős szerepet játszanak a cseh—szlovák egység létrehozásában. Ők is meghívják maguk közé a cseh professzort, aki a Budapesten, 1911-ben megtartott előadásában a cseh—szlovák kölcsönösséget hirdette.

A huszadik század elején Masaryk nagypolitikai koncepciójában — a Palacký-hagyaték szellemében — egy olyan demokratikus alapokra helyezett monarchia szerepel, ahol a többségi szláv népeknek — és elsősorban a cseheknek — kell megszerezniük az irányítást. Ennek érdekében igyekszik Masaryk befolyásolni a bécsi külpolitikát. Terveiben úgy kívánná megerősíteni a monarchia nemzetközi pozícióit, hogy a császári Németország és a cári Oroszország felől fenyegető nyomást egy erőteljes angol orientációval ellensúlyozná. Szándéka ekkor teljesen megegyezik az angol nagytőke érdekeivel és a brit külpolitika törekvéseivel. A Foreign Office és vezető angol publicisták Masaryk személyét alkalmasnak látják e tervek megvalósítására. Wickham Steed és Seton Watson (írói neve Scotus Viator) angol újságírók és az amerikai Charles Crane (Wilson személyes ismerőse!) nyitják meg Masaryk előtt a kaput az angol és amerikai lapokhoz, egyesületekhez, sőt a kormányzathoz is.

A monarchián belüli és egyben nemzetközi kapcsolatait is megerősíti, hogy 1907-ben Masaryk fellép a választásokon, s Drtinával együtt győzelmet aratva a cseh realizmus programjával, ismét tagja lehet a bécsi parlamentnek. Neve a zágrábi és a bécsi perekkel a nemzetközi érdeklődés előterébe kerül. Mindkét ügynek akadt magyar vonatkozása is. Zágrábban 1909-ben hazaárulással vádoltak 53 horvát értelmiségit és parasztot. Kiderült, hogy magyar ágensek okiratokat hamisítottak a terhükre. A kivégzés veszélye fenyegette őket. Korábbi jó délszláv kapcsolataira való tekintettel kérték Masarykot, menjen el Zágrába. Nem térhetett ki a felkérés elől, leutazott, jelen volt a pernél, és jelentése alapján a birodalmi tanács megsemmisítette az ítéletet. A másik botrány a Friedjung-ügy volt. Ez a neves osztrák történész hamis okmányokat hozott nyilvánosságra, amellyel az Ausztria-ellenes szerb üzemleket akarta bizonyítani. Csakhamar kiderült, hogy az okmányok hamisak. Supilo horvát képviselő elárulta Masaryknak, hogy a hamisítás mögött Aerenthal külügyminiszter és Forgách követ ügynökei állnak. Masaryk bebizonyította a hamisítást. E két ügyben játszott pozitív szerepével Masaryk rendkívül nagy tekintélyt szerzett a délszláv politikai körökben, akik az első világháború és a Párizs környéki békek időszakában az új állam, Csehszlovákia számára előnyösen viszonyozták ezt az „igazság bajnokának”.

A világháború kitörése előtt — hangsúlyoznunk kell — Masaryk koncepciójában fel sem merült az Ausztriától való elszakadás gondolata. Sőt: nemcsak külpolitikailag, hanem belpolitikai téren is a monarchia megszilárdítását óhajtotta. Híve volt az Angliával és Franciaországgal kiépítendő együttműködésnek és a birodalom demokratikus átalakításának. Polgári

reformokat kívánt. A háború kitörése után, mielőtt emigrált, szükségesnek tartotta, hogy még egy kísérletet tegyen az osztrák hivatalos köröknél a cseh autonómia kiharcolása érdekében. Miután meggyőződött arról, hogy a háborús „győzelmektől” megköttyösödött bécsi szoldateszkától semmi jót nem várhat népe számára, csak akkor szánta el magát a „pereat Austria et fiat justitia!” (pusztuljon Ausztria és győzzön az igazság) kimondására.

Seton Watson írja a kettőjük között létrejött sorsdöntő találkozásiról: „Az a program, amelyet Masaryk egy rotterdami szállodában fejtett ki előttem egy titkos megbeszélésen, 1914 októberében, 1918 októberében csaknem az utolsó szaváig megvalósult...” Ugyancsak ez a skót publicista állapítja meg Masarykról, hogy „nincs még egy hasonló felelősségű államférfi Európában, aki olyan széleskörűen és világosan meghatározta az általános politikát, nemcsak a csehet, hanem az európai is”.

Tehát Masaryk 1914 őszén már kész tervekkel utazott ki Hollandiába, amelyek lényege: Ausztria—Magyarország szétzúzása és Közép-Európa átalakítása. Seton Watson juttatta el emlékiratát a szövetséges kormányok londoni külképviselőéhez és ezzel megindult a cseh emigráció gépezete. Régi és új barátait mozgósítva, Masaryk Olaszországba utazott és folytatott fontos tárgyalásokat, majd Genfbe ment. Nyugat-európai utazásait az osztrák konzul tudtával, legálisan, szabályos útlevelel tette meg. Szinte hihetetlenül hangzik, hogy a Habsburg-birodalom parlamentjének egyik képviselője a hatóságok tudtával utazgat az európai államokban, szövi a szálakat az ellenséges diplomáciával a monarchia feloszlatásáról, és a korabeli osztrák kémszolgálat és elhárítás erről mit sem tudott!

Masaryk emlékirata — amely alapját képezte a Csehszlovákia létrehozásáért folytatott harcnak — koncepciójában egyesítette az államjogi, a történelmi és a természetjogi elveket, vagyis nem tartotta magát a Cseh Királyság történelmi határaihoz. A „természetjog” alapján Észak-Magyarországot — Szlovákiát — is hozzá kívánta csatolni az új államalakulathoz. A cseh emigráció későbbi terveiben is ragaszkodtak az ún. Szlovákia Csehországhoz csatolásához és a háború végén — Masaryk amerikai tárgyalásainak eredményeképpen — bejelentette igényét Kárpátaljára is.

A négy háborús évet Masaryk — különböző anyagi források (főleg amerikai csehek és szlovákok adakozásai, előadáshonoráriumok stb.) felhasználásával — Európa, Ázsia, Amerika egyes városaiban élte végig. 1914 decemberétől 1915 januárjáig Rómában, utána szeptemberig Genfben, 1915 szeptembere és 1917 májusa között Párizsban és Londonban, majd 1917 májusa és 1918. április 1. között Péterváron, Moszkvában, Kijevben és Vladivosztokban járt; 1918. április 6—20. között a Távol-Keleten, Tokióban, míg végül 1918. április 20. és november 20. között Washingtonban tartózkodott. Az amerikai fővárosból 1918 decemberében érkezett haza, tehát már a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után. A cseh államférfi ezt a hatalmas és fárasztó útprogramját — amely tele volt izgalmas tárgyalásokkal, fontos diplomáciai-politikai megbeszélésekkel, propaganda-előadásokkal — 64 és 68 közötti esztendeiben csinálta végig. A legközelebbi munkatársa Beneš lett, aki fiatalos hévvel és rendkívüli szívóssággal vetette bele magát a munkába. A szervezéstől a konspirációig nem ismert fáradtságot és nem válogatott az eszközökben sem. Párizs jutott Benešnek, ahol a triumvirátus harmadik tagjával, a szlovák Milan Rastislav Štefaníkkal dolgozott együtt. Masarykék fáradhatatlan tevékenységének kellő nyomatékot adott a főleg cseh hadifoglyokból szervezett, a háború végén mintegy 90 ezer főre becsült oroszországi légió, amelynek ellenforradalmi fellépését az antanthatalmak örömmel üdvözölték. Ez a légió már 1917. március 20-án kikiáltotta az önálló Csehszlovákiát és a párizsi Cseh Nemzeti Tanácsot fogadta el ideiglenes kormányának.

Masaryk — akit politikai híre még a világháború előtt megelőzött a nyugati országokban — az antanthatalmak vezető államférfiainak sok fontos kérdésben képes volt befolyásolni. Jászi Oszkár — akinek nézetei a kis nemzetek problémáinak megoldásáról sok tekintetben eltértek Masarykétól — hitelt érdemlően állapította meg, hogy „Wilson elnök politikájára, ezen politika irányelveire, sőt részleteire talán senkinek sem volt akkora befolyása, mint Masaryk elnök-

nek.” (Jászi Oszkár: Masaryk elnök tanításai. Masaryk G. T. élete, működése és hatása. Bratislava, 1930, 76. l.)

Az első világháborúban kialakított koncepcióját a legkiérleltebben és a legátfogóbban „Az új Európa” című művében olvashatjuk. (Nová Europa. Stanovisko slovanské. Praha, 1920.) Írásának egy része először az oroszországi *Československý dělník* című lapban jelent meg folytatásokban 1918. április 16-tól, majd 1918 októberében angol és francia nyelvű kiadvány készült belőle. Okfejtésének egyik vezérfonala, hogy igazolja a kisállamok létjogosultságát, illetve új kisállamok megalapításának szükségességét. Úgy vélekedett, hogy a kis nemzetekre a fővesélyt a német imperializmus, a pángermanizmus jelenti. Közép- és Kelet-Európában pedig e kis nemzeteknek az Osztrák—Magyar Monarchia és az európai Törökország áll útjukban, amelyek befolyásolható szövetségesei Németországnak. Ezért kell felszámolni e soknemzetiségű államalakulatokat.

Véleménye szerint a nemzeti államok kialakításánál relatív igazságosságra kell törekedni, ami annak az elvnek az érvényesítését jelenti, hogy minél kevesebb legyen a kisebbség létszáma, de ugyanakkor biztosítani kell számukra a polgári (ma úgy mondhatnánk: emberi, V. K.) jogokat. Figyelemreméltó Masaryknak az az elgondolása, hogy a határok megállapítása egyes esetekben csak ideiglenes és átmeneti rendszabály lesz. Ha a népek „megnyugodtak”, akkor majd izgalom nélkül és objektív megfontolások alapján lehet megvalósítani a néprajzi és kisebbségi határok kiigazítását. Szerinte egyébként az új Európában olyan szabad kisebbségek lesznek, amelyek nagy szerepet fognak játszani Európa megszervezésében, s feladatuk lesz az „igazi nemzetköziség” kifejlődését szorgalmazni.

Masaryk *Az új Európában* ellene volt a kisebbségi kérdés áttelepítés útján történő megoldásának. A legközvetlenebb munkatársa, Beneš viszont egy negyedszázad múltán — mint ismeretes — éppen ellenkezőleg járt el, amikor nemcsak a német kisebbség millióit telepítette ki az országból, hanem így szerette volna megoldani a magyar kérdést is.

Az első világháború után a békeszerződések rendelkezései alapján, valamint a Népszövetség gyakorlatában megvalósult az a Masaryk által felvetett követelmény, hogy *a kisebbségi kérdést ne tekintsék belügynek*. Létrehozták a Masaryk követelte döntőbírótságot, a nagyhatalmak a békeszerződésekbe foglalták a kisebbségek védelmére vonatkozó rendelkezéseket, valamint kis szövetségeseikkel kisebbségvédelmi szerződéseket kötöttek. Így például Ausztria és Csehszlovákia, Németország és Lengyelország, Csehszlovákia és Lengyelország. Minden úgy festett, hogy tökéletes a kisebbségvédelem nemzetközi garanciája. A valóságban azonban kiderült, hogy a kisebbségi sérelmek nem oldódtak meg, a nemzetközi fórumok sem voltak képesek a problémák békés rendezésére, és a fasizmus előtörésével egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a náci Németország csak eszközként használta fel a kisebbségi sérelmeket egész Európát leigázó tervei érdekében. Szövetségesei nem különbül jártak el. Erre éppen a legjellemzőbb példa a Csehszlovákia elleni müncheni politika.

Masaryk olyan új Európát képzelt el, ahol „mindenki szeretheti saját nemzetét anélkül, hogy másokat gyűlölné...” Saját nemzetét pedig arra figyelmeztette, hogy „...egy nemzet műveltségén sem épülhet fel semmiféle hazugság”. Masaryknak a háború utolsó évében fogant új Európájáról azonban meg kell állapítanunk, hogy a két világháború közti Európában ezek a magasztos elvek és célkitűzések nem váltak valóra. Az első világháború végén, majd a párizsi béketárgyalásokon Masaryk és Beneš hathatós közreműködésével olyan imperialista békék születtek, amelyek a Habsburg-birodalom romjain ugyancsak soknemzetiségű államokat segítettek életre hívni. Az úgynevezett utódállamok: Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia politikai elitje — Masaryk csoportját is beleértve — önző és nacionalista politikájukkal arra törekedtek, hogy a békeszerződésekben nekik juttatott területeket megtarthassák, miközben a politikai és a kulturális elnyomás különböző eszközeit alkalmazták nemzetiségeikkel szemben, beleértve a több mint három és fél milliónyi magyarságot.

*

Amikor a tudós és államférfi Masaryk négy és fél éves külföldön folytatott sikeres munkássága után 1918 decemberében visszatér hazájába, diadalmasan vonulhat be a prágai várba, mint Közép-Európa új államának, a Csehszlovák Köztársaságnak az elnöke. Közé két évtizedig töltötte be ezt a magas tisztséget, és államvezetésével kapcsolatban a leggyakrabban emlegetett két eszme a humanizmus és a demokrácia voltak. Nem kétséges, hogy olyan kiemelkedő egyéniség, mint Masaryk, rányomta a bélyegét országára. A masaryki humanizmus és demokrácia áthatotta a köztársaság minden népét és társadalmi osztályát. Eszméi mégsem érvényesülhettek maradéktalanul, aminek legfőbb okát abban lelhetjük, hogy a kiépült és centralizált csehszlovák államapparátus és társadalmi-politikai struktúra sokkal inkább a beneši elképzelések, azaz a cseh nagy- és középpolgárság hatalma alapján jött létre. Mindehhez hozzájárult, hogy élete utolsó éveiben az agg államférfi mindinkább elszigetelődött a külvilágtól.

Végig tekintve Masaryk elnök országglásán, elsősorban azt kívánjuk vizsgálni: hogyan érvényesítette nemzetiségi politikáját a magyarokkal szemben. Ennek a gyakorlati tevékenységnek a felvázolásához azonban mindenekelőtt ismernünk kell Masaryk magyarság szemléletét.

Masaryknak a magyar történelemről és Magyarország szerepéről vallott felfogása nem a tudósé, hanem a politikusé. A háború évei alatt és a békekötést követően cikkeiben, tanulmányaiban és más megnyilatkozásaiban a magyar kérdést kizárólag a csehszlovák államalapítás szemszögéből ítélte meg. Csehszlovákiáról kijelentette, hogy az „a régi cseh (nagy-morva) állam felújítása; eredetileg a csehek és a szlovákok egységet alkottak, de a magyarok Pannónia meghódításával a szlovákokat uralmuk alá hajtották. A cseh és a szlovák nép egy nép és egy nyelvük van.” (T. G. Masaryk: A nemzetiségi kérdés. Bratislava, 1935. 138. l.) Főleg *Az új Európa* című munkájában foglalkozik részletesebben a magyar történelem cseh és szlovák vonatkozásaival. A csehszlovák állam jelentőségét méltatva, kiemeli Csehország és Szlovákia központi fekvését Európa közepén, amellyel gátat vet a pángermán imperializmusnak. Történelmi visszapillantásában 1526-ig nyúl vissza, „amikor Csehország personálunióba lépett Ausztriával és Magyarországgal”. Erről az időszakról sajátos módon úgy vélekedik, hogy „tulajdonképpen csak Szlovákia maradt szabad és így ő szerepelt az unióban”. A történelmi Magyarországnak török alóli felszabadulására — Masaryk szerint — „csak Csehország és Ausztria együttes erőfeszítésével” kerülhetett sor.

A magyar 48-cal és Magyarország újkori szerepével kapcsolatban így vélekedik: „Mind a mai napig a magyarok az 1848-i politikai forradalomból és különösen Kossuth nevéből élnek; és mégis már akkor is elnyomták a magyarok az ország más népeit.” Majd Cavourt idézi, aki szerint „a magyarok küzdenek a saját szabadságukért, de nem engedik érvényesülni a más szabadságát”.

Amikor Masaryk a fenti formában és korlátokkal ismeri csak el a magyarság szabadság szerzetét, ugyanakkor „igen arisztokratikus nép”-nek jelenti ki a magyart — nagyszámú nemeseire való tekintettel, és a dualizmus alatti kormányzati rendszert „oligarchikus abszolutizmus”-nak mondja. Sommásan elmarasztalva a kiegyezés korának Magyarországot, nem veszi figyelembe, hogy Eötvös és Deák nemzedéke lerakta — és bizonyos mértékben az egész monarchiában előmozdította a parlamentáris rendszer alapjait. Masaryk elfogultsága a magyar uralkodó osztályokkal és a dualista Magyarországgal szemben olyan fokú volt, hogy nem méltatta figyelemre azt a liberális államrendszert, amelynek törvényesen és intézményesen rögzített uralkodó eszméje modernizálta a hatalmi apparátust Magyarországon. Masaryk későbbi nyugat-európai szövetségesei akkor még úgy vélekedtek Magyarországról, hogy Európa ennek az országnak a keleti határainál végződik.

Az is tény viszont, hogy a dualista korszak későbbi évtizedeiben, a századforduló táján, Magyarországon az „egységes magyar politikai nemzet” fikciója, a magyar nemzeti hegemonia, nagymértékben csorbította a liberalizmust és fékezte az Ausztriával szembeni függetlenségi törekvéseket. Mindebből a magyar belpolitikában a néptömegek politikai követeléseivel, főleg a választójoggal szembeni határozott fellépés, a nemzetiségek politikai és kulturális igényeinek a semmibevétele következett. Masaryk politikai fellépése idején már ezzel a Magyarországgal

találkozott. Ezért természetes, hogy miközben az uralkodó nemzet nacionalizmusa nagyra növelte a nemzetiségek nacionalizmusát, Masaryk a szlovák és más nemzetiségek politikai csoportjait támogatta a magyar kormányzat elleni harcukban. Majd a háború éveiben az ántant-hatalmak politikusai elé tárta a magyarországi nemzetiségi elnyomás tényeit. „Ezt a veszedelmet — írja a háború utáni években Masaryk — felismerték a franciák, angolok és amerikaiak, és őszintén bevallom, külföldi munkámnak nagy részét az tette, hogy ezt a kérdést az entente népeivel megértessem. Nagy részem van ennek a politikának a megbélyegzésében. Ez azonban nemcsak emberi jogom, hanem emberi kötelességem is volt.” (T. G. Masaryk: A nemzetiségi kérdés. Bratislava, 1935, 19—21. l.)

A politikai, diplomáciai csatákban teljes győzelmet aratott Masaryk éppen akkor tért haza Prágába és látott hozzá államfői teendőihez, amikor az egykori eszmetársait is magában foglaló magyar polgári demokratikus rendszer súlyos válságát élte. Károlyi, Jászi és társai azonban nem csupán a wilsonizmusban csalódtak, hanem a tegnapi elvbarát Masarykban is, aki semmiféle erkölcsi vagy politikai segítséget nem nyújtott a súlyos bel- és külpolitikai bajokkal küzdő Károlyi-rezsimnek. Amikor 1919 tavaszán kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot, Masaryk a forradalmasodó cseh munkásságra való tekintettel április 3-án nyilvánosan biztosította a szociáldemokrata vezetőket, hogy szó sem lehet a magyar proletárhatalom elleni intervencióban való részvételtől. Viszont közben a prágai hadügyminisztérium antant tiszték irányításával titokban a támadás előkészítésén dolgozott. A cseh polgári sajtó pedig a magyar fegyveres támadásokról szóló koholmányokkal befolyásolta a közvéleményt az intervenció érdekében. Ismeretes, hogy erre az intervencióra csakhamar sor került, és jellemző a cseh burzsoázia étvágyára, hogy Salgótarjánon kívül Vác és Miskolc Csehszlovákiához történő elcsatolását is tervezte.

A trianoni békeszerződés megkötése utáni időszakban — a fentiek ellenére — mégis csak Masaryk volt az, aki békülékeny hangnemet igyekezett megütni Magyarország és a Csehszlovákiához csatolt magyar kisebbség felé. „Nemcsak megértem a magyarokat — jelentette ki — hanem együtt is érzek velük. Teljesen érthető, hogy fáj — igen, ismétlem, hogy fáj nekik — hogy történelmi nevezetességgé ezeréves hazájuk összeomlott. Ezen azonban nem lehet változtatni. A magyaroknak bele kell nyugodniuk. A mai helyzethez alkalmazkodniok, ha ebben az államban akarnak élni. (T. G. Masaryk: A nemzetiségi kérdés. Id. m. 195. l.)

Masaryk úgy vélte, ha a magyarok elvetik a régi, szentistváni állameszmét és elfogadják a status quot, akkor könnyen kiegyezhet velük. Jól ismerve a régi monarchia gazdasági egységét, azonban elismerte: „az ezeréves együttélés nyomait sem lehet egyszerűen eltörölni.” (Uo. 193. l.)

Reálpolitikai megfontolásokból még az ellenforradalmi Magyarországgal is megkísérelt kompromisszumra jutni. Ez a körülmény tette lehetővé, hogy a Teleki-kormány már 1921 márciusában tárgyalásokat kezdhessen a két ország közti viszony realizálásáról az ausztriai Bruckban. Majd ezt követően Bánffy külügyminiszter 1921 májusában Marienbadban folytathatta a tárgyalásokat kollégájával, Benešsel. Bánffy Miklósnak a Ráday Gyűjteményben őrzött visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a magyar külügyminiszter az etnográfiai határok kiigazításáról is tárgyalt Benešsel. Az előzetesnek minősített tárgyalásokon — Bánffy szerint — már jelentős határkorrekciókra volt hajlandó a csehszlovák fél, amit Tahy Lajos prágai magyar követ elsősorban Masaryk elnök megegyezési készségének tudhatott be. Telekit a miniszterelnöki székben követő Bethlen István örömmel vette tudomásul Bánffy közléseit, de nemzetközi jogi szempontból problémának érezte, ha Magyarország önként lemond bizonyos területekről, amelyeket Trianonban elszakítottak az országtól. Végül is különböző külpolitikai események — pl. IV. Károly visszatérési kísérlete — sem tették lehetővé a biztatónak indult csehszlovák—magyar tárgyalások folytatását.

Maradván a stratégiai minősített államhatárok Csehszlovákia és Magyarország között, Masaryk a rendszer belső demokratizmusának előnyeit helyezte előtérbe és tárta — mint biztató perspektívát — a magyar kisebbség elé. Szerinte a magyar kisebbség kulturálisan nyert

a „prevrat”-tal, az államfordulattal. Szerinte ugyanis a kisebbségi helyzet „nagyobb aktivitásra vezet és a más környezetben a más kultúrával való érintkezés az életet gazdagabbá teszi.” Feltevésének megerősítését látja MórícZ Zsigmond nyilatkozatában, aki a köztársaságban tett látogatása után azt írta, hogy Csehszlovákiában „újarcú magyarokat talált: szociálisan és kultúrában európai magyarokat”. (T. G. Masaryk: A nemzetiségi kérdés, id. m. 190. l.)

A nemzetiségi kérdéstről vallott koncepciójában a legidőtállóbb és manapság is aktuális intelemként ható megállapítása: „A többségben levő népnek a feladata olyan államban, hol nemzeti kisebbségek vannak, a kisebbségek helyzetét magával a többséggel szemben és annak helyzetét az államban megértéssel rendezni. Nem szabad várni, hogy mit akarnak a kisebbségek, mit követelnek, mit kívánnak. Az engedményeket nem szabad aszerint megszabni, hogy milyen hangosan követeli a kisebbség az előnyöket.” Majd annak érdekében, hogy Csehszlovákiában kialakulhasson a nemzetiségi kérdés rendezésének példamutató európai modellje, ezt javasolja: „Alaposabban kellene tanulmányoznunk, hogy miképpen oldották meg a nemzetiségi kérdést máshol, mint például Svájcban, Belgiumban stb.” Abban reménykedik, hogy „idővel sikerülni fog a nemzetiségi kérdés rendezésének sajátos csehszlovák módját megteremteni”.

Fentiekben csak nagyon szemelvényesen ismertettem Masaryknak a nemzetiségi kérdéstről vallott nézeteit. Minderről bőven és sokszor volt alkalma nyilatkozni. Magyar küldöttségek, külföldi személyiségek prágai elnöki audienciái, valamint az államelnök 1921-ben és 1930-ban tett szlovákiai és kárpátaljai látogatásai során került sor ezekre a megnyilatkozásokra. Nem lehet elvitatni azok demokratikus, humanista tartalmát, de azt is látnunk kell, hogy az államelnök Masaryk jól megfontolt taktikai okokból igyekezett leszerelni magasztos megfogalmazásaival a sokszor ellenzéki és kritikai hangot is megütő nemzetiségi képviselőket.

A humanizmus és a demokrácia azonban soha sem volt taktikai kérdés Masaryk gyakorlati politikájában. Mint ahogy azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a nemzetiségi kérdést illetően nem csupán magasztos elveket hangoztatott, hanem a közép- és délkelet-európai régióban egyedülálló tettekre is hajlandónak mutatkozott. Ennek legszebb példája a csehszlovákiai magyar tudományos és művészeti társaság — közismert néven: Masaryk Akadémia — megalapítása, amelynek története és jelentősége külön fejezetbe kívánkozik.

*

Ennek az országos jelentőségű eseménynek az előzményei visszanyúlnak a sarlós fiatalok küldöttségének elnöki audienciájához. Balogh Edgár írja le a *Hétpróba* című önéletrajzában, hogy miután Scherer Lajos tanárt, a losonci Vigh-nyomdában készült *Mi Lapunk* című baloldali diáklap szerkesztőjét állásából felfüggesztették, a sarlósok elhatározták: a köztársasági elnökhöz fordulnak panaszaiikkal, hiszen a losonci magyar gimnázium tanárának az üldözése a sarlósok lapjának a létét fenyegette. Balogh Edgárék — túl a Scherer-ügyön — az alkalmat arra is felhasználták, hogy elmondják véleményüket a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és kifejtsek nézeteiket a jövő feladatairól.

A köztársaság elnöke 1930. január 17-én délelőtt fogadta a Sarló delegációját. Balogh Edgár két diáktársával együtt jelent meg a prágai várban. Az elnök úgy fogadta őket, mint az egész magyarság ügyének képviselőit. A Scherer-memorandum átnyújtása után Balogh Edgár felolvasta szlovák nyelvű köszöntőjét, amelyben kifejtette a köztársaság első emberének, hogy az ő nemzedékének alkotó tevékenysége után valami újnak kell következnie, ami feloldja a jelen egyre kinzóbb gazdasági és társadalmi ellentmondásait. Tolmácsolta a magyar fiatalok elvi álláspontját a teljes nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság érvényesítésének szükségességéről, és tájékoztatta az elnököt arról, hogy terve vettek egy kisebbségi szociográfiai felmérést a magyar lakosság népi erejének pontos feltérképezése érdekében, valamint tudományos téren egy kisebbségi akadémia felállítását is, és egy Kelet-Európai Intézet megszervezését, „amely nem parcellázható szét országhatárok szerint”.

Az elnök meghallgatva Balogh Edgár előadását, először németül szólt hozzájuk: „Ja, ja,

es war schön dieses Magyarország, aber Sie haben recht, wenn Sie jetzt, Ihre Lebensform neu aufzubauen getrachten...” (Igen, igen, szép volt ez a Magyarország, de önöknek igazuk van, amikor most egy új életforma felépítésére törekszenek...) Majd arra bátorította őket, hogy a magyar fiatalság csak törjön előre a hazai egyetemeken és az új keretek között is juttassa diadalra a maga kulturális haladását, a magyar nép tudományos szolgálatát.

Előkerül a Scherer-ügy, ajándékot adnak át, a *Vetés* négy, az *Új Szó* nyolc számát és a *Mi Lapunk* pirosba kötött 1929-es évfolyamát. „Igen, ez a losonci tanár lapja” — mondja az elnök, majd egy váratlan kérdést tesz fel, miközben előveszi kis noteszét és aranyceruzáját: „Más hibát nem észleltek, csak az elbocsátást?”

A kérdésen felbátorodva, sorolták a sérelmeket: a Slovenská Liga erőszakos szlovákosító politikáját, a szintizta magyar Csallóközbe és általában a magyar etnikumba erőszakolt cseh legionárius és szlovák településeket, az állampolgárságuktól megfosztott ezrek sorsát, a nemzetiségiek elleni uszítást stb. Háromnegyed óra elteltével felemelkedik a kis delegáció és kifelé menet Boross Zoltán még megkérdezi Masaryktól: mit üzen a kisebbségi magyar ifjúságnak? Az elnök felkapja az asztalról a magyar lapokat, majd búcsúzóul csak ennyit mond: „Én soha nem leszek Önök, magyarok ellen!”

Így ért véget Balogh Edgárék kihallgatása a Csehszlovák Köztársaság elnökénél. Az üzenet és az elnöki intézkedés, amelynek következtében Scherer Lajos visszakapta állását (és Masaryk magánpénztárából 3 ezer koronát!), a sarlóások nagy erkölcsi-politikai sikerét jelentette. A látogatásról Boross Zoltán írt nagy cikket a pozsonyi Híradó 1930. február 1-i számában és beszámolva a történetekről, szót emelt a Slovenská Liga elnemzetlenítési törekvései ellen is, reflektálva a liga lapjának, a Slovenská Politika című napilapnak a magyar sarlóások elleni sovínizta támadására. A látogatás híre Magyarországra is eljutott. A hírhedt jobboldali publicista, Milotay István cikke a Magyarország hasábjain Balogh Edgár sikeres elnöki látogatásáról ezzel a jellemző és a tényeket meghamisító címmel jelent meg: „Masaryk segíti a bolsevista felvidéki Sarlóásokat”. (1931. szept. 6.)

Alig fél évvel a hradszníi fogadás után Masaryk köztársasági elnök és kísérete meglátogatta Közép- és Dél-Szlovákiát. Szeptember 12-én felkereste Alsósztrégován Madách Imre sírját és nem várt gesztussal koszorút helyezett el rajta, szalagján a következő felirattal: „Az ember tragédiája szerzőjének T. G. Masaryk.” A meglepetés csak fokozódott, amikor az elnök szép magyar nyelvű beszédben méltatta Madáchot és nagy művét. Másnap Losoncon Kövy Árpád református lelkésznek, a magyar kulturális egyesületek szónokának beszéde után olyan kijelentést tett Masaryk, amivel valósággal lázba hozta a magyar közvéleményt. Az elnök magyarul válaszolt a 18 tagú kulturális delegációnak és — többek között — a következőket mondotta: „Hogy a kultúra iránt érzett őszinte tiszteletemet tettekkkel is bizonyítsam, elhatároztam, hogy a nyolcvanadik születésnapom alkalmából létesített alapból egy magyar tudományos, irodalmi és képzőművészeti társulat céljaira megfelelő összeget juttatok.”

Kijelentése még a közvetlen környezetét is meglepte. A cseh, szlovák és magyar sajtó — a kormánypárti éppúgy, mint az ellenzéki orgánumok — mind nagy elismeréssel számoltak be az elnök bejelentéséről. Csupán egyetlen disszonáns hang, a szélsőségesen nacionalista Hlinka-párti *Slovák* jegyezte meg keserű féltékenységgel: „Masaryk elnök a magyaroknak tudományos és művészeti akadémiát alapít, mely még a szlovákoknak sincs.”

A Masaryk Akadémia létrehozását az az egymillió koronás ajándék tette lehetővé, amelyet az elnök 1931. január végén a húszmillió jubileumi ajándékból, 80. születésnapja alkalmából a csehszlovákiai magyar kisebbségnek kulturális célokra juttatott. Az elnöki alapítvány híre az egész magyar kisebbség körében örömteli visszhangra talált. Írók, tudományos dolgozók, művészek és diákok annak a reményüknek adtak kifejezést, hogy az alapítvány felhasználása és gyümölcsöztetése szigorúan objektív módon, a pártpolitikai érdekek kikapcsolásával történik. A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Képzőművészeti Társaság — közkeletű néven: Masaryk Akadémia — a pozsonyi Prímáspalota tükörtermében 1931. november 8-án ünnepélyes külsőségek között alakult meg. A társaság történetét elsősorban Po-

pély Gyula kitűnő könyvéből ismerjük. (A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Képzőművészeti Társaság. Bratislava, 1973.) Mi is főleg ennek alapján számolunk be erről a fontos kultúrtörténeti epizódról.

A díszközgyűlést dr. Orbán Gábor tanár, a társaság elnöke nyitotta meg. Székfoglaló beszédét követően Ivan Dérer iskolaügyi miniszter emelkedett szólásra, és magyar nyelvű beszédében méltatta a társaság megalakulásának jelentőségét „úgy az itteni magyarság, mint a Csehszlovák Köztársaság szempontjából”.

Az ünnepi közgyűlésre ugyan a Masaryk Akadémia előkészítő bizottsága több magyarországi kulturális intézményt és személyiséget meghívott, de senki nem jött el. Egyesek azonban — mint a Kisfaludy Társaság, a Magyar Írók Egyesülete, a Magyar Nyelvőr szerkesztősége, a szegedi egyetem rektora, valamint a losonci emigrációjából nemrég hazatért Simándy Pál író — táviratban köszöntötték az alakuló közgyűlést. A cseh és szlovák intézmények közül a Cseh Tudományos és Művészeti Akadémia, a pozsonyi Komenský Egyetem, a Šafárik Társaság stb. küldtek üdvözetet.

Az Akadémia tevékenységéről, feladatairól, a különböző pártállású sajtóorgánumokban széles körű vita indult. A mindössze egy számot megélt *Új Munka* című irodalmi folyóirat ankét megrendezését javasolta, hogy a politikusok mellett a leginkább érdekelték: írók, tudósok, az értelmiség különböző reprezentánsai hallathassák szavukat az Akadémia ügyében. Így került sor az anketon belül a nem csupán csehszlovákiai írók megszólaltatására, hanem néhány magyarországi írástudó véleményének a kikérésére is. A budapestiek közül Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Komlós Aladár és Mohácsi Jenő szólaltak meg. Közülük Móricz Zsigmond egyenesen „fejedelmi ajándék”-nak nevezte Masaryk elnök millióját. Komlós Aladár — a felvidéki, losonci származású író és kritikus — a magyar könyvkiadó megteremtését és egy színvonalas irodalmi folyóirat kiadását javasolta.

A csehek közül figyelmet érdemel Emanuel Rádl prágai egyetemi tanár nyilatkozata. A kiváló cseh tudós már korábban is reálsan és sovinizmustól mentesen mérte fel a kisebbségi magyarok helyzetét, s először emelte fel a szavát annak érdekében, hogy csehszlovákiai magyar írók és költők is részesülhessenek az évente adományozott irodalmi díjakból. A Masaryk Akadémiáról úgy vélekedett, hogy olyan modern intézménnyé kell válnia, „amely a tudományt a népért, a kisebbségi magyar népért műveli, s a kor történelmi szükségleteinek a szolgálatában áll”. Majd hozzáfűzte, hogy az új akadémiának „a hiányzó magyar egyetemet kell pótolnia”.

Külön lapra kívánczik Fábry Zoltán akkori és későbbi véleménye az Akadémiáról és Masarykról. Fábry — akkori szektás-dogmatikus korszakának megfelelően (ami nem vonatkoztható el a kommunista pártok korabeli szektarianizmusától) — így nyilatkozott az Akadémiáról: „Tekintettel arra, hogy a Masaryk-alapítvány tisztára a polgári-kapitalista osztály-kultúra ügye, ahhoz semmi közöm”. Két évtizednek kellett elmúlnia, hogy Fábry beismerje akkori tévedését. Ez a példátlanul etikus lény, Masaryk születésének centenáriumát használta fel arra, hogy az *Új Szó* hasábjain megjelenő „Masaryk magyar emléke” című cikkében (1950. 56. sz., 3. old.) korrigálja korábbi, elfogult nézeteit. Így írt: „A gesztust leráztuk magunkról, gyanakodtunk, sisteregünk, kiközösítettünk: a Masaryk Akadémia a polgári kultúra ügye, semmi közünk hozzá! Igazságtalanok voltunk, türelmetlenek és kegyetlenek, mert Masaryk több volt, mint sommásan a polgári kultúra, és más, mint az agrárszocialisták által kisajátított Masaryk Akadémia ügye. Nagy igyekezetünkben a fürdővízzel együtt kiöntöttük a gyereket: az elherdálhatatlan örökséget, a humánusmot.”

Fábry a masaryki humanizmusból eredezteti a szlovákiai magyar „vox humana”-t. Holott a „prevrat”-ot, az államfordulatot — beleértve Masarykot — nehezen viselte el az egymilliónyi magyarság. „Sirásra hajló érzékenységünkben, dacos sértődöttségünkben, tanácstalan árvaságunkban — írja Fábry — ő volt az első hang, amely kibékített minket az új helyzettel...”

Amikor a szlovákiai magyarság legnagyobb írója — és válságos időkben élő lelkiismerete

— a magyar kisebbség Masaryk-élményéről vall, a két világháború közötti szlovákiai magyar írástudók is tanúsítják Fábry alábbi szavainak is mélységes igazát: „Állítom, a magyar fiatal-ság Masaryk-élménye döntőbb és elhatározóbb volt, mint nagy tömegében a szlovák ifjúságé.”

Abban is igazat kell adnunk Fábrynak, hogy „a Masaryk-éra sok bűnét nem lehet Masarykra leegyszerűsíteni”. Mindez nem jelenti azt, hogy Fábry — akár csak utólag is — egyetértene a századforduló polgári eszméit képviselő Masaryk társadalomszemléletével, kommunis-taellenes ideológiájával. Viszont kijelenti: „ha Masaryk filozófiájával, szociológiájával szem-ben lehetnek súlyos ellenvetéseink, egyet azonban el kell ismernünk: ekkor és itt ő volt a hu-manizmus hangja”.

Összegezve és leegyszerűsítve, de nagyon találóan Fábry ezt írja: „Masaryk nem volt Be-neš!” — Nagy erkölcsi bátorságról tanúbizonyságot tevő írását (1950-ben publikálta!) szinte az egész szlovákiai magyarság nevében így fejezi be: „A sztregovai sír koszorúját nem lehet el-felejtetni: a mai százéves fordulón csak a vox humana nyugtáját írtuk meg. Sem többet, sem kevesebbet.”

Nem lenne teljes a Masaryk Akadémiáról nyújtott kép, ha csupán a fogadtatásáról, az alapítás kiváltotta visszhangról íránk, és hallgatnánk a társaság tevékenységéről. A közvéle-ményt az első csalódás akkor érte, amikor a kormány a létesítendő intézményt az uralmon levő két párt: a szociáldemokraták és az agráriusok magyar exponenseinek a kezére játszotta. A társaság vezetőségének nagy részét a kinevezési jogával élő kormány kipróbált „aktivisták-ból” (aktivistáknak nevezték a feltétlenül és szolgáian kormányhű magyar politikusokat és értelmiségieket, V. K.) válogatta ki és ezeknek a közreműködésével az egyes osztályokat is ellep-ték a „tudósokká és írókká előléptetett” kormánypárti újságírók. Ily módon a társaságtól nem lehetett gyümölcsöző kulturális tevékenységet várni. A két világháború közötti korszak legnagyobb szlovákiai magyar költője, Győry Dezső, teljes joggal nevezi „ki nem használt le-hetőségek tárházának” a Masaryk Akadémiát. (Magyar Újság, 1933., 132. sz.) A Sarló fiatal-sága — amelynek az elnöknél tett ismeretes kihallgatása során kezdeményező szerep jutott a gondolat megszületésében — a leghatározottabban tiltakozott az Akadémia „kormánypoliti-kai beállítottsága és dilettantizmusa ellen”.

A társaság életére kedvezőtlenül hatott Masaryk lemondása elnöki tisztéről 1935. decem-ber 14-én. A Masaryk-kultusz ugyan tovább élt a társaság életében, de ez önmagában nem bi-zonyult elégségesnek ahhoz, hogy a székház falai között kibontakozhasson a kisebbségi ma-gyarság tudományos élete. A Csehszlovák Köztársaság első elnökének nagylelkű adománya csak lehetőséget nyújtott ehhez. Az Akadémia működésének szerény eredményei eltörpülnek e lehetőségek mellett, amelyekkel a vezetőség kicsinyes politikai megosztottság és személyi tor-zszalkodás miatt nem tudott élni. Mindez azonban semmit sem von le a humanista államelnök-nek Közép-Kelet-Európa országaiban mindmáig példa nélkül álló gesztusából.

*

Masaryk abban a tudatban hunyhatta örök álomra a szemét 1937. szeptember 14-én, hogy életműve: a Csehszlovák Köztársaság szilárd lábakon áll, és az a polgári demokratikus rendszer, amely közel két évtized alatt nevéhez fűződően kiteljesedett, időállóan bizonyult. A masaryki állam létét fenyegető viharfelhők csak egy évvel a felszabadító elnök halála után gyülekeztek a köztársaság felett. Az állam alapjait megrendítő politikai válságnak elsősorban külpolitikai okai voltak: a versaillesi békerendszer válsága. Kiderült, hogy a nemzetiségi kér-dés megoldatlansága, a szlovák nemzeti törekvések kielégítetlensége a hitleri Németország nyomására szétfeszítették a soknemzetiségű Csehszlovákiát. Masaryk és Beneš egykori francia és angol szövetségesei Hitler előtt kapitulálva, Münchenben feláldozták Csehszlovákiát. Mindebből Masaryk utódai — elsősorban Beneš elnök — a második világháború alatt az emigrációban, majd a háború után olyan következtetéseket vontak le a történelmi események-ből, hogy helytelen volna a második köztársaságot a masaryki alapokon visszaállítani. Bene-

šéknek a német és a magyar nemzetiség kitelepítéséhez sikerült megnyerni a Csehszlovák Kommunista Párt támogatását. A Beneš által meghirdetett kassai kormányprogram 1945 áprilisában ezért tartalmazhatta a német és a magyar nemzetiség kollektív jogfosztását, hogy azután „jogi” alapul szolgáljon a további kisebbségellenes intézkedéseknek. Mindez nem a masaryki humanizmus eszméiből sarjadt.

A cseh kommunistákra politikai küzdelmeik során — a Masaryk-kérdés vonatkozásában is — nehéz, bonyolult feladatok vártak. Egyfelől el kellett ismerniük Masaryk érdemeit a demokráciáért folytatott harcban, és respektálni kellett azt, hogy széles néptömegek szimbóluma volt a nemzeti szuverenitás, valamint a demokrácia védelmében. Másfelől abból a reális tényből kellett kiindulni, hogy Masaryk nem volt szocialista, marxista, gyakran élesen lépett fel a kommunizmus ellen, idealizálta a kapitalista társadalmi viszonyokat, nem adott autonómiát Szlovákiának, Kárpátaljának, és nem igyekezett változtatni a munkásosztály számára hátrányos hatalmi viszonyokon. Mindezzért a kommunisták viszonya Masarykhoz nem szorított csak a tiszteletre és elismerésre, hanem áterjedt a masarykizmus elleni harcra. Különösen Klement Gottwald illetve kemény kritikával Masaryk politikáját. Míg Zdenek Nejedlý és mások a bíráló mellett sokkal inkább elismerték azt a humanista töltésű demokráciát, ami közvetve a munkásosztály érdekeit is szolgálta. Közülük a nagy tekintélyű Nejedlý professzor még Masaryk életében három testes kötetben adott színvonalas, marxista elemzést a masarykizmusról. Az államelnök „kultúriliberalizmusára” jellemző — amint Dobossy László kiemeli „Két haza között” című művében — hogy Nejedlý a Masarykot bíráló hangvétel ellenére sem vesztette el egyetemi katedráját!

Az 1945 és 1950 közötti években a kommunisták nem csupán Masaryk eszméi ellen folytattak harcot, hanem egyben Masarykért is: munkásságának, szellemi örökségének maradványoként progresszív részéért. Közben az 1948. évi prágai februári forradalom lemondásra kényszerítette Beneš elnököt, akit Klement Gottwald követett a köztársasági elnöki székben. A kommunista párt főtitkárának tisztelgése elnökké választása után a lánai kastély sírjánál, Masaryk hamvainál, nem tűnt holmi taktikai gesztusnak. Az ötvenes évek első fele azonban a Masaryk-kérdés kezelésében sem múlt el nyomtalanul. A dogmatizmus és a szektarianizmus eluralkodása során szigorú, sőt igazságtalan bírálókat érték az első köztársaság elnökekét. E korszak kiadványai fő feladatuknak tartották, hogy megszabadítsák a közvéleményt a Masaryk személyét övező „legendáktól”, és úgynevezett hamis képzetektől. Voltak, akik még ennél is tovább mentek: farizeusnak nevezték Masarykot és történelmi hazugságnak a masaryki humanizmust. Egyes szerzők Masarykkal szemben is alkalmazták a szektás időszak tipikus jelzőit. Eszerint Masaryk a „fináncőke politikai kapitánya”, akit a várban nem a demokrácia, hanem a „szociálfasizmus” eszméi vezéreltek. Azt is bűnéül rótták Masaryknak, hogy követendő példának tekintette „az angolszász imperialista rendszer demokratizmusát” és „amerikanizálta” az egész csehszlovák életet. E bírálókat szerint Masaryknak „nem volt haladó és reakciós korszaka, mert végig a burzsoázia ideológiáját hirdette és ellenforradalmi jellegű társadalompolitikai nézeteket vallott”. (Jan Pachta: Pravda o T. G. Masarykovi. Praha, 1953, 39.)

A hangnem Masaryk elnök irányában csak az SZKP XX. kongresszusa után kezd megváltozni, majd a kiadványok egy új Masaryk-kultusz megindulását sejtetik. Olyan neves szerzők, mint Milan Machovec szerint a kommunista humanizmus és a szocialista demokrácia a masaryki életműben is gyökeredznek. Társadalmi rendszereket átfogó jelentősége ily módon túlnötte államának, nemzetének kereteit. Olyan történelemformáló tényezője az első világháború időszakának és a két világháború közötti két évtizednek, mint senki más itt Közép- és Délkelet-Európában a huszadik század első harmadában.

FELHASZNÁLT LEGFONTOSABB IRODALOM

- T. G. Masaryk: Česká otázka. Praha, 1895. Új kiadás: 1924.
T. G. Masaryk: Karel Havlíček. Praha, 1896.
T. G. Masaryk: Jan Hus. Praha, 1923.
T. G. Masaryk: Rusko a Evropa. Praha, 1913—1914.
T. G. Masaryk: Az új Európa. Košice, 1923.
T. G. Masaryk: Politikai gondolatok. Bratislava, 1935.
T. G. Masaryk: A nemzetiségi kérdés. Bratislava, 1935.
T. G. Masaryk: A modern ember és a vallás. Bratislava, 1935.
T. G. Masaryk: Erkölcsi problémák. Bratislava, 1935.
T. G. Masaryk: Az antiszemitizmus. Bratislava, 1935.
Masaryk T. G. élete, működése és hatása. Bratislava, 1930.
Karel Čapek: Beszélgetések Masaryk Garrigue Tamással. Munkács, 1933—35. 3 kötet.
Zdenek Nejedlý: T. G. Masaryk. 1—3. kötet. Praha, 1930—1937.
Jan Křížek: T. G. Masaryk; T. G. Masaryk a česká politika. Praha, 1959.
O protilidové a protinárodní činnosti T. G. Masaryka. Praha, 1953. Magyar kiadása: Okmányok T. G. Masaryk nép- és nemzetellenes politikájáról. Bratislava, 1954.
Jan Pachta: Pravda o T. G. Masarykovi. Praha, 1953.
Milan Machovec: T. G. Masaryk. Praha, 1968.
Masaryk na Slovensku. Bratislava, 1935.
Bálint Miklós: Masaryk élete. Ungvár, 1928.
Kovács Endre: Történelmi arcképek. Masaryk. Bp., 1976.
Dobossy László: Két haza között. Bp., 1981.
Kövágó László: Jegyzetek T. G. Masaryk Európa újjászervezési tervéről. Tanulmányok Kelet-Európa történetéből. 2. kötet. Bp., 1972. (Soksz.), 181—204. old.
Popély Gyula: A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Képzőművészeti Társaság. Bratislava, 1973.
Fábry Zoltán: Masaryk magyar emléke. Új Szó, 1950. 56. sz.
Szalatnai Rezső: Scherer Lajos és a Mi Lapunk. Irodalmi Szemle, 1969/3.